

Frontkjempere

Kristiansundere på Østfronten og i Finland under 2. verdenskrig **)

AV RANDOLF ALNÆS

INNLEDNING

Det var 15 000 nordmenn som meldte seg frivillig til tysk krigstjeneste, hvorav ca 6-7000 ble uttatt til tjeneste på Østfronten. Herav var det 42 frivillige (hvorav tre «front-søstre») fra Kristiansund som meldte seg, en stor del gikk til Finland. Den finske overkommando aksepterte ikke egne enheter fra Norge, men tillot at de fra 1942 ble satt opp som deler av den tyske Lapplandsarmeen. Her ble slike enheter administrativt underlagt den 6. SS-Gebirgsdivision «Nord» på Louhifronten (Kandalaksja) i Øst-Karelen. Flere kristiansundere var med i de første kontingentene. Mange meldte seg etter Stalingrads fall, når krigslykken holdt på å vende for tyskerne. Alle gav uttrykk for at de ville kjempe mot faren fra øst. Alvorets stund var kommet, og mange følte at de nå måtte ta konsekvensen av sin politiske overbevisning. Europas skjebne stod for døren. De var villige til å sette livet på spill i kampen mot bolsjevismen. Det var imidlertid også andre årsaker til at de meldte seg.

Av betydning var de store vervekampanjer for Finland som ble avholdt. I august 1941 deltok 1500 personer under et møte på universitetsplassen i Oslo der både Quisling og Finlands minister holdt tale (Munin nr. 5/43). Møtet utløste stor begeistring og entusiasme.

*) En stor takk for velvillig assistanse og utlånt materiale rettes til Bjørn Østring troppssjef i Den norske Legion og landsleder for Nasjonal Samlings Ungdomsfylking under okkupasjonen. En stor takk også til Geir Brenden, Gjøvik for viktig informasjon. Likeså en varm takk til alle de frivillige som stilte opp på intervju. Også falnes etterlatte har gitt meg viktige synspunkter.

***) Som kilde er brukt en liste over NS-medlemmer og frontkjempere fra Møre og Romsdal utskrevet av Erstatningsdirektoratet 02.12.48. Opplysninger er også innhentet fra formann i Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) Knut Baardseth.

Sosiale forhold og motiver

Flere av de frivillige var menn med bra utdannelse og gode fremtidsutsikter. Mange hadde vært misfornøyd med beredskapen i Norge før krigen og ville hindre at Europa ble oversvømmet av russerne. Det gikk allerede rykter om at Stalin hadde store russiske styrker oppmarsjert langs østfronten i 1941. Rykter som etter krigen er blitt bekreftet (1). Men Hitler kom ham i forkjøpet. Det var en eksistenskamp: Tysklands kamp var Norges kamp, het det. Enkelte var offiserer og hadde deltatt både i vinterkrigen i Finland (Rolf og Kåre Sevaldsen) og kampene i Norge i 1940 (Axel Steen, Helge Wiig og Johan Fred). Noen var medlemmer av NS allerede før krigen. Et felles trekk var at ingen så på seg selv som «nazister» i dagens forstand. Enkelte mente at ved å melde seg kunne de være med på å bygge opp en norsk hær og et nytt forsvar.

Flere tilhørte førkrigsgenerasjonen og hadde norsk befalskole: Helge Wiig, Axel Steen, Sverre Lyngstad.

I alt var det 17 mann som kom til Finland, hvorav fire til 2. og 3. Politikompani og 12 til Skijegerbataljon, 12 kom til Den norske Legion, åtte til Pansergrenaderregiment Norge, Regiment Nordland, Divisjon Wiking, fire til den tyske Kriegsmarine, en til 1. Politikompani og en til avdelinger på Vestfronten. Alle enheter var tilsluttet Waffen-SS. Enkelte meldte seg flere ganger og deltok på flere plasser, både på Østfronten, i Finland og i Kriegsmarinen. Røde Kors søstrene tjenestegjorde etter endt utdannelse ved forskjellige sykehus i Norge og ved Øst-fronten.

Det hendte at en eller begge foreldre var medlem av Nasjonal Samling (NS), at flere i en familien meldte seg, men også at det i samme familie var personer på hver sin «side» i krigen. De hadde en felles tro på det de kjempet for, et fritt Norge. Det kan også være at en av foreldrene hadde tysk avstamning. Enkelte hadde ideologiske motiver. Noen hadde også vært medlem av «Arbeidstjenesten», «Hirden» og «Førergarden». Tatt i betraktning av at Kristiansund var blitt nedbombet og ødelagt av tyskerne, var det et høyt antall frivillige i en by, den gang på 15 000 innbyggere. I forhold til den lave prosentdel av NS medlemmer før krigen sammenlignet med andre Møre-byer var det også et stort antall (2).

Flere reagerte på oppfordringer fra myndighetene i landets største aviser om at ungdom måtte melde seg til aktiv frontinnsats. Det var også press innad i de forskjellige NS-formasjoner. Slagord som «nyordningen i Europa» eller det tyske «Wir siegen an allen Fronten», lokket og stimulerte. Stadige oppmarsjer og NS-mønstringer i forskjellige deler av landet kunne virke imponerende. Det skapte begeistring, styrket nasjonalfølelse og patriotismen. Særlig kom det økt fart i propagandaen etter Stalingrads fall tidlig på vinteren 1943. Det ble fra tysk side lovet at Norge skulle få sin «egenart og frihet tilbake i det storgermanske fellesskap». Blir Tyskland slått, er Norge fortapt, hette det.

For mange ble det kanskje en blanding av politiske, nasjonale, ideologiske og personlige motiver. Kjent var det også at lignende oppfordringer om å melde seg skjedde i våre naboland som Danmark, hvor verving de første årene ble støttet fullt ut av de offisielle myndigheter.

Kanskje var det hos enkelte impulsivitet, ren eventyrlyst og påvirkning fra miljøet som var av størst betydning. Noen var nærmest guttunger da de meldte seg, vel uten egentlig å forstå alvoret i situasjonen. Enkelte angret seg i sitt ungdommelige overmøt, men drog allikevel. Edmund Roll fortalte under rettssaken i Kristiansund at han var bare 14 år gammel første gang han meldte seg (Romsdalsposten 20.09.1946). Senere meldte han seg på nytt våren 1943 sammen med Erik. Begge måtte da lyve på seg to år for å komme med. Foreldrene protesterte, men det hjalp ikke.

Både Edmund, Harry, Erik og flere andre var med i byens idrettsmiljø, blant annet brytermiljøet, hvor kameratskapet spilte en viktig rolle. Herfra gikk vegen videre til NSUF's idrettsstevner hvor de fant et godt miljø. Eyolf Lyngstad meldte seg til den tyske krigsmarinen 17-18 år gammel og holdt en foredragsserie på norskekysten våren 1944 for å verve frivillige til innsats. Han ble avbildet i Fritt Folk 23.06.44 som «Matrosegefreiter» med følgende uttalelse: «De norske frivilliges deltakelse i den tyske krigsmarine i dag er en innsats for Norge i kampen mot bolsjevismen og jødene, mot engelsk tyranni og undertrykkelse på havene og mot dollarimperialismen»

Som i tidligere lignende undersøkelser er det et sterkt innslag av folk med høyere utdanning (3). Mange var elever på realskolen eller gymnasia og studenter ved Universitetet. Ole A. Zahl ble preceterist til artium våren 1942 og studerte realfag ved universitetet i Oslo da han meldte seg. Petter Ansnes som tok artium i 1941, studerte også realfag. Anders «Anco» W. Angvik og Sigurd gikk begge i min klasse på gymnaset når de meldte seg. De kom velberget gjennom hele fronttjenesten. Anco fortalte meg stolt ved hjemkomsten at han var blitt dekorert med jernkorset 2. klasse og stormmerket. Han var også en tid med i «Førergarden». Etter krigen arbeidet han som kelner blant annet i Oslo. Han døde i 1982.

Sigurd hadde lenge vært aktiv i NS-Ungdomsfylking uten å være medlem av partiet. Han var en tid lokal leder for NSUF og meldte seg 16 år gammel i 1943 etter at Stalingrad var falt. Han syntes da at tiden var inne til å ta konsekvensen av sin negative holdning til kommunismen og kjempe mot faren fra øst. Eventyrlyst var også med i bildet. Han måtte lyve på seg 1 år for å komme med. Foreldrene var i mot, men hverken de eller NSUF greide å få ham fritatt.

Oskar fortalte under rettssaken etter krigen at han meldte seg da han gikk i 3. real i 1944. Av klassekameratene ble han ertet for å være for «feig» ettersom flere av hans slektninger allerede var med. Han ble «lei» av å høre på det. Oskar følte seg angivelig provosert og krenket av kameratene og skulle

bevise det motsatte. Han meldte seg til slutt, 16 år gammel og var den siste kristiansunder som kom med i norsk-tysk tjeneste. Dette er et eksempel på at de unge, vel hadde politiske motiver og var rekruttert fra NS miljøet, men det var ofte tilfeldigheter som ble den utløsende faktor. For enkelte ble frontinnsats kanskje opplevd som en slags «manndomsprøve».

ØSTFRONTEN

Ca. 25–30 kristiansunder kjempet på ulike avsnitt på Østfronten. John Johnsen hadde i følge Romsdalsposten (15.11.46) et tilfeldig personlig møte med Hitler og hans stab under en inspeksjon her.

Divisjon Viking

I Divisjon Viking med omkring 800 nordmenn, var det kristiansunder allerede ved angrepet på Russland 22. juni 1941 som stormet frem over de russiske stepper. Divisjonen deltok for det meste på sydavsnittet og var med i kampene i Kaukasus og senere Stalingrad. På vårparten 1943 måtte Viking avgi et av sine regimenter, Nordland, som ble grunnstammen i en ny Divisjon Nordland.

Sommeren 1943 kom det endelige vendepunkt i felttoget mot øst. Tyskernes store fremmarsjer i 1941 og 42 endte ved Stalingrad. Så fulgte en periode hvor kampene bølget frem og tilbake for å stivne til i stillingskrig utover våren 1943. I to år ble det så kjempet regulært og forbitret på defensiven. Russerne ble stadig mer overlegne, og fronten trakk seg vestover for til slutt å bryte sammen inne i Wiens og Berlins ruiner.

Den norske Legion

Den norske Legion ble dannet straks etter krigsutbruddet med Sovjet-Russland. Etter 7 måneders utdanning i Tyskland (Fallingbostel) ble den i februar 1942 forlagt til Leningradavsnittet nær Finskebukta. Den hadde norsk befal og norske instruktører, norsk flagg på armen og den norske løve på jakkeoppslaget. Kommandospråket var hele tiden norsk. Det første oppsatte politikompani var underlagt Legionen, tilsammen var det godt over 1000 mann.

Legionen hadde sitt kommandosenter i Krasnoje Selo vest for Leningrad, en større landsby som ble kontaktpunktet til verden bak fronten. Her var det soldathjem og sykehus med norske Røde-Kors-søstre. Den første tiden ble en

grå stillings-krigs- vinter uten store hendelser. Avstanden til fiendtlige stillinger var fra 20 til 500 meter. Det ble mye sneskuffing fra gjenføyne graver. Vassing i vann og gjørme i skyttergravene til oppover knærne, særlig i mildværet. Om våren fortelles det at lik etter tidligere falne tinet opp, og at stanken mange ganger var uutholdelig.

Bjørn Østring forteller: Legionærene stoppet flere utbruddsforsøk fra Leningrad. Tross sterk artilleribeskytning over flere dager holdt vi den mest utsatte Uritz-stillingen nesten uten egne tap. Hver uke var det tildelse heftige kampvirksomhet mellom støttropper og oppklaringsavdelinger fra begge sider. Dessuten måtte Legionen irå til ved gjennombrudd på naboavsnitt besatt av nederlandske og spanske tropper. Flere ganger måtte skyttergraver, inntatt av russere, «ruller opp», noe som kostet 140 falne og i tillegg 37 mann som ikke kunne «berges inn». Blant andre ble Lars Rotlid fra Torvikbukta meldt savnet etter kampene.

Primitive hygieniske forhold medførte flere sykdommer, i første rekke gulsott, dysenteri og infeksjoner etter lusestikk.

Våren 1943 ble Legionen trukket tilbake og avviklet etter endt kontraktid. En stor kontingent av dyktig underbefal ble håndplukket og sendt til offisersutdanning i Tölz. Endel av mannskapet fortsatte og dannet sammen med nye frivillige grunnstammen i en ny enhet, Pansergrenader regiment Norge, andre kom til avdelingene i Finland.

Regiment Norge

Også her var det norsk befall med videreutdanning fra krigsskolen i Tölz. Regimentet ble forlagt til Leningrad fronten (Oranienbaum) sammen med Divisjon Nordland Den 14. januar 1944 brøt uværet løs. Russerne angrep med store styrker og artilleriild. Det ble harde kamper som etterhvert førte til tilbaketrekning til Narva, senere Riga og Kurland. Også Divisjon Viking under general Steiner deltok og var med i sluttkampene ved Rikskansellet i Berlin. Flere kristiansundere ble tildelt jernkorset 2. klasse for sin innsats.

Det ble fortalt rystende historier om russernes brutale fremferd. Under fremrykking (etter tidligere retrett) fant de frivillige mange av sine døde og halvdøde kamerater lemlestet og torturert. Strupen var skåret over, øynene stukket ut og kjønnsorganet avskåret.

Minneord

Korporal Johan Bernhard Wibe kjempet i Legionen, 14. kompani ble såret av granatsplinter ved Leningrad og døde kort tid etter på SS-Lasarettet i Kras-

nogwardeisk den 22. juli 1942. Han var den første kristiansunder som gav sitt liv som frontkjemper (4).

Av minneord i Fritt Folk 30. september 1942 fremgår at Wibe meldte seg i 1941 og kjempet i forreste linje mot bolsjevismen. Han drev forretning i Kristiansund, men fikk ødelagt alt under krigsoperasjoner våren 1940. Johan Wibe beskrives som et ærlig og rett-tenkende menneske med et humør og pågangsmot som få.

En kamerat, korporal Oddvar Fossen (opprinnelig fra Steinkjer) meldte seg samtidig til Legionen og falt ved Leningrad (Wenerjasi) 29. oktober 1942 (4). Korporal Johannes Myrseth (opprinnelig fra Bådalen), kjempet i Legionens 2. kompani, ble såret ved Leningrad (Kisskino) og døde på SS-Lasarettet i Nikolskoje 8. desember 1942 (4). Minneord mangler for begge.

Albert Endresen var SS-Unterscharführer, NSUF-leder i byen da han meldte seg som en av de første. Han kom til Legionen allerede i 1942 og senere Regiment Norge (kompani 16). Her deltok han i harde kamper og falt ved Narva (Aside) bare 19 år gammel den 8. mars 1944 (4). Frontkamerater forteller at han under et motangrep fikk et «lungeskudd» fra en snikskytter og døde like etterpå. I sine minneord i Fritt Folk den 10. mai 1944 skriver John Johnsen:

«Tapet av deg er stort. Du var den vi kristiansundere satte vår lit til, som den førerskikkelse du var. Hvorfor måtte du rykkes bort i så ung alder, no når det nye Norge skal formes for etterslekten og no når vårt land trenger slike som deg».

Frank Sevaldsen var SS-Sturmmann, og hadde flere søskenbarn på Østfronten. Han var også i Regiment Norge, 9. kompani, og falt ved Riga (Vecvagarie) 16. oktober 1944 (4), den siste kristiansunder som gav sitt liv i norsk - tysk tjeneste. Minnesrune ble skrevet av pårørende i Romsdalsposten 5. januar 1945: «Frank var en overbevist nasjonalsosialist, og dyrekjøpt erfaring fra front og skyttergrav og en klar forstand gjorde at at han hadde meget å gi oss andre i denne tid. For oss som lærte ham nærmere å kjenne og sette pris på hans gode egenskaper vil savnet bli stort etter ham». Minneord ble ledsaget av dikt av Bjørnstjerne Bjørnson:

Jeg vil dø i den tro, at de alle er gode,
at den kulde de gav, smelter hen på min grav,
at min sang står i vår, bak den larm som var hård,
og gjør klar, hvem jeg var.

og Håvamål:

døyr fe, døyr frender, døyr sjølv det same,
Eit eg veit, som aldri døyr, dom om daudan mann

2. POLITIKOMPANI

Helge N. Wiig meldte seg til 2. Politikompani sommeren 1942 og ble etter endt utdannelse i Tyskland forlagt ved Schapkosero nordvest for Hasselmann og Kaprolat.

Førkrigsårene

«Det var trange kår i Kristiansund i 30-årene, og byen var satt under administrasjon. Da Quisling holdt tale i Festiviteten, ble jeg straks begeistret. Han ville prøve å få landet på fote igjen. Jeg var med i «Speideren» og guttekorpsset som alltid marsjerte i 17 mai toget. Vi var en sammensveiset kameratflokk som var stolte og følte oss som patrioter; det norske flagg var vårt adelsmerke».

Wiig tok middelskolen i 1933 og gikk etterpå Infanteriets Befalsskole i Trondhjem i 1936. Senere tok han artium i 1941 i Tromsø hvor faren hadde egen forretning. Flere av offiserene ved infanteriskolen, inkludert skolesjefen og nestkommanderende, var NS-medlemmer. «Vi så opp til dem og det påvirket meg slik at jeg meldte meg inn i NS. Egentlig ønsket jeg å ta gymnaset og komme inn på krigsskolen, men slik ble det ikke på grunn av okkupasjonen».

Krigen i Norge

Julen 1940 var Wiig beordret på nøytralitetsvakt ved finskegrensen. Ved krigsutbruddet 9. april 1940 ble alle mobilisert og bataljonen sendt til Troms og senere Gratangen hvor det var harde kamper 25-26 april. Bataljons-sjefen var major Bøckmann og nordmennene bet godt fra seg i kampene mot tyskerne. Men nordmennene var uten krigs-erfaring og kjempet mot en velutstyrt og overlegen fiende. Forsvaret var ikke alltid så godt organisert eller planlagt. Bataljonen ble forlagt forskjellige steder før den ble trukket tilbake. «Vi var på slutten helt utslitt etter ukers anstrengelser med kamper, meterhøy sne og lite mat».

Til slutt kom kapitulasjonen hvor general Ruge overgav seg med hele staben. Kapitulasjonsbetingelsene ble underskrevet på Britannia Hotel i Trondhjem 9. juni 1940. Ca. 600 mann ble tatt til fange, og Wiig havnet i fangeleir på Bjørnefjell ved Narvik. «Etter dette kom jeg tilbake til Kristiansund hvor et sørgelig syn møtte meg. Hele byen var bombet og nedbrent».

Wiig stod overfor muligheten å kunne dra til England, men hadde mistet troen på engelskmennene etter å ha sett hvordan de oppførte seg i Nord-Norge. Han var full av forakt for regjeringen Nygårdsvold som hadde forlatt landet i en kritisk periode, etter at den gjennom mange år hadde forsømt det norske forsvaret. Løsningen ble at han gikk inn i politiet i Tromsø og meldte seg til fronttjeneste i Finland ved 2. politikompani.

Utdannelse i Tyskland

I begynnelsen av april 1943 drog kompaniet til utdanning i Sennheim i Elsass. Under den senere øvingstiden i Grafenwöhr her ble kompaniet imidlertid forsøkt innlemmet i «Den norske Legion» som etter å ha ligget over et år i Leningradområdet var trukket ut og nu skulle danne grunnlaget for et «Regiment Norge» med uvisst innsats område. Wiig protesterte på dette etter- som nordmennene hadde meldt seg til Finland og var lovet å være i et kompani oppsatt med norsk befal. Det førte til samtaler med major Finn Finson og kaptein Frode Halle. Tyskerne holdt på sitt, og ville bestemme hvor troppene skulle settes inn. De trengte folk på Østfronten først og fremst. «Dette førte til at jeg ordnet en «sittestreik», en noe risikabel manøver, men da general Felix Steiner som den øverste leder, fikk kjennskap til grunnlaget for tilmeldingen, ordnet det seg, og vi kom avgårde til Danzig og videre med båt til Turku og senere med tog til Oulu».

Fronten i Finland

Her ble kompaniet straks kjørt videre i lastebiler nattetid til fronten, men bombet underveis av fiendtlige fly og mistet et par mann. «Vi kom frem til Kiestinki og senere Schapkosero i nærheten av Louhi-fronten, hvor vi avløste et tysk avdeling. En annen del av kompaniet ble forlagt til støttepunktet Mendewara og Saschejek. Vi ble inndelt i små jaktkomandoer på 20-30 mann. Tjenesten ved fronten var preget av lange og slitsomme oppklaringsstokker, ofte i sprengkulde nær fiendens linjer».

Wiig nevner også at utstyret kanskje ikke var av det aller beste. «Men jeg skal ikke klage, vi måtte finne oss i at vi var frivillige i en kamp på liv og død. Mannerheims bønn om hjelp og Rytis flammende tale holdt oss varme. Tyskerne var mange krigstrette, vi ble kalt for «die Kriegsverlänger». De kunne ikke forstå at noen meldte seg frivillige til et slikt liv».

Det daglige liv bestod av stadig patruljering og vakttjeneste (ofte to timer vakt - to timer fri), som gjorde at mannskapene var trette så det ble viktig å få nok hvile og søvn for å holde seg på beina. Det var «aldri fred og få» som en

av de frivillige uttrykte seg. «Et hundeliv» var det uttrykk som en annen brukte.

Nattlig overfall

Den 7. mars 1944 kom det et nattlig overfall fra russisk side mot det norske støttepunktet ved Schapkosero. Det gikk hardt for seg, men nordmennene greide å avverge anfallet. Frode Halle (5) skriver om dette side 218: «Angriperne ble oppdaget et stykke utenfor piggråden. Og over den åpne sneflaten, mot maskingevær i gode stillinger, fortsatte russerne å øse på folk til de måtte oppgi sitt forehavende med svære tap. Politimennene sloss drabelig mot overmakten og fikk megen anerkjennelse for sin innsats. Selv hadde de bare et par falne.»

Kfr. også Wiigs uttalelse i Arnebergs (6) bok sidene 103-104: «Russerne gjorde en taktisk feil ved Schapkosero. De angrep oss i motbakke. En avdeling på ski som angriper, må ikke tape høyde. Vi tok mye våpen der, flammekastere og automatvåpen. Jeg brukte en svensk Husquarna maskinpistol, den reddet livet mitt. I den kulda som vi levde under, måtte vi tørrpusse alle glideflatene på våpenet, så de ikke skulle kile seg fast. Olja ble for treg. Husquarnaen min gikk som en klokke». Det falt over 100 russere under kampen, og 30 ble tatt til fange. Soldatene var drevet frem av sine kommisærer i et dårlig planlagt angrep.

Det var i alt tre kristiansundere med i 2. politikompani, Johan Fred kan under intervjuet bekrefte trefningen som beskrevet. Han hadde en lignende biografi som Wiig, først nøytralitetsvakt, så deltakelse i kampene omkring Narvik og tjeneste i politiet. Han fulgte oppfordringen i «Kunngjøring til Politiet» om å melde seg til Politikompaniet og var i første rekke opptatt av å gjøre en god jobb som politimann. I bakhodet var også tanken om å gjenreise Norges våpenære og drømmen om det Stor-Norske rike hvor tidligere fratatte landområder skulle tilbakeføres.

Johan Fred beskriver tjenesten som hard og krevende under dels kummerlige hygieniske forhold, 10-12 mann var sammenstuvet i en liten tømmerbunker.

Hjemreisen

Etter kampene ble stillingen rømmet og kompaniet trukket tilbake til Ssenosero hvor hjemturen ventet. Den 17. mai 1944 var det tilbake i Oslo (Munin nr. 11-12/44). Det var stor mottakelse på universitetsplassen med taler av minister Riisnæs, Lie og Fuglesang som hedret kompaniet for dets innsats

(Fritt Folk 19.05.44). Om kvelden var det stor fest på Bristol og Frognersetra. Omlag 100 mann fra 2. politikompani ble dekorert med rikspolitiets heders-tegn, deriblant Helge Wiig og Johan Fred fra Kristiansund (Fritt Folk 20.05.44). I «Kunngjøring til Politiet» ble kompaniet takket for en ærefull innsats.

Etter dette fortsatte både Helge og Johan Fred i Politiet til freden kom. Wiig avslutter intervjuet med følgende: «Når jeg ser tilbake på hendelsene, mener jeg at domsfellelsen var for streng. Jeg meldte meg først og fremst for å hjelpe broderfolket i Finland og bekjempe bolsjevismens fremmarsj. Noe mange kan takke oss for i dag. Heller skulle regjeringen Nygårdsvold ha vært stilt for retten som sviktet i en vanskelig tid etter mange års forsømmelse av det norske forvar. Ingen av oss hadde tanker om at vi var landssvikere da vi meldte oss til tjeneste etter at hele generalstaben hadde kapitulert. Vi trodde med rette at Norge ikke lenger var i krig med Tyskland. Det som har plaget meg mest etter krigen, er å se hvordan det såkalte landssvikoppgjøret skapte splittelse blant det norske folk».

Minnesmerke i Øst-Karelen

Wiig nevner i all beskjedenhet ikke at han i flere år arbeidet for at falne frontkjemper skulle få sin minnebauta i Karelen. Den 26. juni 1994 ble den avduket ved Norvajärvi. De finske myndigheter støttet tiltaket, og veimerke ble satt opp.

Dette førte imidlertid til store oppslag i dagspressen hvor tidligere stortingspresident Jo Benkow og pensjonert oberst Leif Schanche (Aftenposten 12. November 1993) protesterte på dette. Wiig fikk imidlertid støtte blant annet av jagerflyver under krigen, oberst Arvid Steen, (Verdens Gang 16 juli 1993), Svein Blindheim fra kompani Linge og forfatteren (Aftenposten 2. November 1993, Folk og Land, nr. 3 1994). Det ville være smålighet og selv-godhet i seierherrens justis om ikke falne landsmenn skulle få sitt minnesmerke i finsk Lappland. Heldigvis lykkedes det ikke Benkow og likesinnede å gjøre oss historieløse.

DEN NORSKE SKIJGERBATALJONEN

Skijegerbataljon var en fortsettelse av det tidligere NSUF-Skiløperkompani fra 1942. Nå kom de frivillige via Kongsvinger og Holmestrand til utdanning i Tyskland (Sennheim) og Hallein ved Salzburg, en øvingsleir for «Gebirgsjä-

gere». Etter endt våpenopplæring gikk det til Danzig (januar 1944), videre til Oulu. En forsøkte her å fremskaffe norske uniformer, men de ble ikke godkjent brukt i tyske avdelinger. De frivillige ville bevare sin nasjonale identitet og ønsket ikke å kjempe i tyske uniformer. Heller ikke finske uniformer ble aktuelle slik de svenske frivillige hadde fått ordnet det til. Imidlertid var befallet norsk med god utdanning fra før krigen og krigsskolen i Tølz. Flere hadde også kamperfaring fra tidligere tjeneste. I bataljonen var det ellers representanter fra hele landet. De fleste var flinke til å gå på ski og ble etterhvert første klasses soldater på like linje med finnene.

For kristiansundere som kom til de finske skoger med «saltvann i blodet», ble det en hard tid. Allerede dialekten med «na og ta», «kæm og kor» kunne for mange være vanskelig å forstå, men ikke værre enn andre dialekter som var i bruk. Med disiplin og tilpasning ordnet det seg. Innsatsvilje og pågangsmot var det viktigste.

Til fronten

Olav forteller: Etter en lang reise endte vi som beskrevet i en samleleir i Oulu i begynnelsen av januar 1944. Derfra ble vi sendt i busser til Kiestinki innenfor grensen til Sovjet. Underveis overnattet vi i Kuusamo, på finsk side. Der var det siste gang vi så bosetting og sivile mennesker på åtte måneder. I Kiestinki-området lå hovedkvarteret for Divisjon Nord. Vi ble inkvartert i teltleirer som ikke lå langt fra fronten. Den kunne man både høre og se, særlig om natten med munningsild fra artilleri og sporlysgranater. I Kiestinki fikk vi tildelt befal og ble inndelt i enheter: kompanier, tropper, lag. Vi fikk så en realistisk opplæring i vaktjeneste, vinterkrigføring og fikk utdelt nødvendig utstyr. Deretter fulgte en tid med skitrening med bruk av våpen og utstyr, formasjonsøvelser og læring av kommandotegn. Kompaniene ble så beordret til sikrings- og rekognoseringssvirksomhet ved fronten, bestående av utbygde og bemannede støttepunkter. Disse var vanligvis lagt på høyder med innsjøer rundt omkring. Her fikk kompaniene tildelt hvert sitt foreløpige ansvarsområde.

Daglig liv i kampområdet

Det som kom til å prege det daglige livet i tiden som kom, var de store anstrengelser psykisk og fysisk som alle ble utsatt for. Videre jernhård disiplin, vaktjeneste i sterk kulde ned til - 35 grader, med korte hvilepauser, stadig patruljeoppdrag på kort varsel, lite mat, kummerlige forhold og lite søvn. Det ble stilt store krav til den enkeltes selvdisciplin.

Mat og forpleining. Middagen var den store begivenheten hver dag. Den bestod som oftest av suppe eller en form for lapskaus. Vi fikk da et fullt kokekar, som var ca 1 liter. I lokket kunne det vanke en klatt med dessert. Ellers bestod den daglige forpleiningen av noen stykker knekkebrød med litt smør, ost eller leverpostei, av og til syltetøy eller en bit sjokolade. Til drikke fikk vi en kaffe - eller te-liknende blanding. Maten ble delt ut en gang i døgnet. Det var opp til hver enkelt å spise når man ønsket det så lenge maten varte. Syv sigaretter ble utdelt som en døgnrasjon. I tilfelle utrykning ble spesielle jakt-rasjoner med lav vekt medsendt (høgverdige næringsstoffer, blant annet bestående av druesukker). Men disse kunne ikke taes i bruk før man var inne i en ny proviantperiode. Kom ikke en slik før man var tilbake ved basen, måtte rasjonen leveres tilbake uåpnet. Overtredelser medførte straff. Vi var alltid sultne og det var nok mang en kristiansunder som på den tiden gikk og drømte om «blaindaball».

Hygienen var en «enkel» sak. Det vesentlige var at vi fikk vasket hender og ansikt, som var de eneste synlige kroppsdelene. Det gikk vanligvis med såpe og sne. Toilettene var utedasser i ordets rette betydning. En trestamme som var passende tjukk til å sitte på, var spent fast mellom to trær, men det var ikke et blivende sted for å sluntre unna. Kulden om vinteren og myggen om sommeren gjorde det utrivelig å være der.

Det «sosiale» livet ellers bestod i prat rundt måltidet eller på teltgulvet rundt ovnen. Det var det eneste stedet man kunne oppholde seg, mellom vakter og øvrige virksomhet. Men der var det alltid noen som måtte sove og da måtte lydnivået justeres etter det. En viss tid var det lite informasjon å få utenfra ved radio, aviser eller brev. Private ting var forbudt å ha med ved fronten og var deponert hos forsyningsenheten lenger bak.

Oppklaringspatruljer. I tillegg til krevende vaktjeneste i streng kulde, kom vi etterhvert i gang med oppklarings-virksomhet i nærrområder og mot de russiske stillinger. I slike oppdrag kunne flere avdelinger delta sammen, og var da koordinert sentralt. Oppdragene kunne bli beordret på kort varsel og vare på ubestemt tid. I slike tilfeller gikk vaktjeneste i leiren videre som normalt med gjenværende mannskap. De utsendte tropper besto som oftest av 30-40 mann, som gikk i formasjon, aktuell for oppgaven. Forrest i gruppen gikk det en fortropp, vanligvis på 5-6 mann, som gruppens fremskutte «øyne og ører», og med stor fare for tap ved et sammenstøt. Begge parter brukte, med vekslende hell, en taktikk med såkalt «lurestilling» dvs. der fienden «ledes» mot et angitt sted, der man hadde forberedt «mottakelsen». Hensikten var å få rede på motpartens styrke, eventuelle planer eller å ta fanger. Ved

slike aksjoner hadde partene vanligvis ikke kampoppdrag, dvs. man løste seg fra fienden snarest mulig. Den ventende part hadde ofte artilleri fra steder lenger bak til hjelp, eller medbrakte bombekastere. Noen salver derfra stagget fienden, slik at rettetten ble sikrere.

Kontakt med fienden. Den første april 1944 gikk vi ut med en tropp på ca. 35 mann, og en fortropp på fem. Etter et par kilometer støtte vi på russere, som åpnet ild da fortroppen var noen meter borte. Tre mann falt straks, en klarte seg uten skader, mens den femte Ole Zahl, ble såret. Under den videre skuddveksling ble han trukket tilbake av en medsoldat som hadde krøpet frem. Zahl døde noen dager senere på et finsk lasarett. Etter noen granatnedslag blant oss, var russerne borte. Men ytterligere tre mann var blitt såret i mellomtiden. I etterlatte russiske stillinger fant vi blant annet cornbeef - bokser med russisk og engelsk tekst.

I tiden etter denne hendelsen ble det flere oppdrag både med og uten tap av liv. Sanitetsfolk var alltid til stede og sårede ble gitt høy prioritet. Om nødvendig ble det avgitt folk til snarlig transport bakover.

Fra telteir til støttepunkt. I midten av april ble de tyske mannskaper på støttepunktene Hasselmann og Kaprolat trukket ut og erstattet med norske skijegere. 3. kompani ble stasjonert på Kaprolat. 2. kompani, som hittil har vært omtalt, ble stasjonert på Hasselmann sammen med to lag fra 4. kompani. Området lå ca 80 kilometer øst for den finsk-russiske grense der Murmanskbanen passerte forbi. På stille dager kunne man såvidt høre lyden fra den. Begge støttepunkter var oppkalt etter tyske offiserer som tidligere hadde hatt kommandoen de respektive steder.

Begge steder var det anlagt sammenhengnede stillinger eller sperringer i de mest utsatte områder. Foran disse var det uthogde felt i skogen, som tildels var minelagt. Egne patruljer passerte i «sluser» gjennom stillingene og minefeltene. Like bak var det med jevn avstand bygd tømmerbunkere for mannskapene. En typisk bunker kunne gi plass til 8-10 mann. Innredningen var enkel: Noen sitteplasser og et par småbord, en ovn og et par parafinlamper. Viktigst var allikevel køyene, som var bygd i to etasjer og med bredde for fire. «Madrassene» bestod av av tynne trestammer lagt tett sammen.

Etter en hard periode i telt og snøhuler i sterk kulde, var det med stor forventning vi så frem til å komme i «hus». Og det ble en merkbar endring til det bedre. Med det fulgte også et noe mere «sosialt» liv i de begrensede stundene vi hadde fri. Det ble mulig, omenn primitivt, å få vasket klær og ellers holde en bedre hygiene.

Udyr. Lusa som hadde vært en tro følgesvenn siden vi kom til Russland, kunne nå angripes på nye måter. Den hadde klart seg tidligere, når man prøv-

de å fryse den ihjel ved å legge skjortene ute i - 30 grader. Nå ble det vanlig å brenne lus og luseegg med åpen ild, eller å knekke den mellom neglene langs sømmen i undertøyet. Men den ble hos oss så lenge vi var i Russland. En ny plage kom om våren i form av store mengder med aggressiv mygg slik at man måtte beskytte seg med hodenett.

Ellers var postforbindelsen etterhvert blitt bedre. Fra Norge fikk vi en gang pakker merket «Ukjent soldat», med blant annet tranflaske og sardinesker. Og det kom godt med. I vårløsningen fikk vi et uventet tillegg til forpleiningen fra naturens side: store flotte frosne tyttebær i massevis. De var nok blitt overrasket av en tidlig vinter året før.

Russisk opptapping. Etter flyttingen til støttepunktene, bestod den utadvendte virksomheten fortsatt av hard vaktjeneste og oppklaringspatruljer på ski, men da våren kom, ble skiføret dårligere og etterhvert borte. Og i en periode var det også tungt å ta seg frem til fots, på grunn av bløt snø og tung skogsbunn. Patruljevirkosomhet lot seg bare utføre i begrenset omfang og på korte avstander. I denne perioden var det også store vansker med å få frem forsyninger, og det kunne merkes på forpleiningen. Så sent som den 8. juni ble det sprengt råk i isen på Kapanez-sjøen for å få frem en båtforbindelse til Hasselmann. Etter at det ble mulig å ferdes til fots, ble oppklarings-virkosomheten opptappet. Og det kom til trefninger med fienden som medførte sårete og falne.

Vel inne i juni ble det klart at russerne hadde ting på gang. Etterhvert kunne man høre støyende virksomhet inne i skogsområdene. Patruljer kunne bekrefte at det foregikk anlegg av «Knüppeldammer», dvs. veibygging over våtområder ved å legge tømmerstokker på tvers ved siden av hverandre.

Noe som var vanlig brukt i disse områdene. Og virksomheten kom stadig nærmere våre stillinger. Etterhvert kunne vi høre russerne snakke sammen. Nå og da dukket de også opp foran stillingene ved høylys dag, sannsynligvis for at det skulle virke demoraliserende på oss.

Bemanning og forberedelse. Ved sankthanstider var styrken på Hasselmann redusert til om lag 134 mann på grunn av permisjoner (7). Noen av offiserene var i Norge. På Kaprolat lå 3. kompani med 57 mann og offiserer, også her var styrken svært redusert på grunn av permisjoner, kurser og tjenestereiser. Den egentlige styrken skulle ha vært på vel 300 mann tilsammen. I alt var 12 kristiansundere fordelt i dette området. En av dem, Axel Steen, var kompanisjef. Frode Halle var bataljonssjef (3). Som supplement til de norske avdelinger var det også enkelte spredte tyske kommandoer i området.

De forberedelser som var mulig å gjøre, ble foretatt med hensyn til det forventede angrep. Man måtte også ta hensyn til at noe av mannskapet skulle være mest mulig uthvilt til enhver tid.

Helvetet bryter løs

Støttepunktet Hasselmann: Den 25. juni braket det løs. Olav forteller at russerne stormet frem fra skogen overalt, ropende hurräh!, hurräh! Nordmennene hadde foruten bombekastere bare lettere våpen, maskinpistoler og håndgranater. Det sovjetiske artilleriet hadde skutt seg godt inn. Sammen med bombekastere ødela det flere av bunkersene, og den ene soldaten etter den andre falt. Kampene pågikk hele natten, og neste dag var den norske styrken omringet. Lovet hjelp fra tysk side uteble, og stillingene gikk i oppløsning. En av de som falt den dagen var Albert Vingsnes fra Aure. Det fortelles at det under stridene ble sunget norske kampsanger: «Kamerater, vi marsjerer mot målet.»

Frigitte dokumenter («Gefechtsbericht») fra juni 1944 (Kahrs/Jadar) viser at nordmennene bet godt fra seg mot en overlegen fiende til tross for mangelfullt utstyr og lite kamperfaring. Russerne ropte stadig «Norjalainen übergeben», andre ganger «Nicht schiessen - wir sind deutsche Soldaten». Et alvorlig tap ble det når kjøkkenbunkeren, provisorisk omgjort til sykestue, ble sprengt i filler av russiske granater. Her var det inne og utenfor samlet 32 sårede som alle ble drept.

Når ammunisjon nærmest var oppbrukt, stormet en liten styrke gjennom fiendens rekker i en slags selvmordsaksjon, flere falt, men syv mann kom seg gjennom til den nærliggende Kapanzsjøen. To av dem kunne ikke svømme, og en som var såret, måtte bli tilbake. De andre satte over. Olav forteller: «Jeg svømte over, naken i iskaldt vann mens skyting pågikk. Russerne siktet på alt som beveget seg i vannet. Jeg kom meg velberget frem til tyske linjer.»

Anco A. var også en av de heldige som kom seg først avgårde over Kapanzsjøen sammen med noen få overlevende. De kom frem til tyske stillinger. I alt var det 36 mann som tok seg tilbake (7).

Arneberg (6) referer uttalelse fra en av de overlevende i sin bok s. 167: «Angvik som var såret, hadde ligget flat i bunnen av båten, men da russerne fortsatte å skyte så flisene føyk, kom han seg også ut i sjøen. Jeg hørte en kule som peip like forbi øret. Det smalt som om skuddet skulle vært avfyrt på kloss hold. På andre siden av vannet så vi kameratene hive av seg klærne og kastet seg på svøm. Selv ryggsvømte jeg og drog båten med. Angvik lå ved siden av. Begge svømte vi i dekning bak båten, slik at vi ikke kunne ses fra land. Den ene etter den andre av kameratene kom svømmende og innhentet oss.»

Støttepunktet Kaprolat lå isolert på en skogkledd åsrygg litt nord for «Hasselmann» grensende til vann både nord og sør (Banansee og Stiefelsee). Den

eneste forbindelse mellom støttepunktene var en smal gangsti gjennom skogen. Edmund Roll (8) forteller at han var forlagt til 3. kompani. Mens de gjør seg klar til sankthansfeiring, har russerne andre planer. Det var en tid lagt frem store veganlegg, og betydelige troppestyrker var kjørt frem. Den 25. juni går det storalarm over hele støttepunktet. Russerne er observert på offensiven bare 500 meter borte. Om ettermiddagen braker det løs, det hagler av granater, og store nedslag river opp stillingene. Tysk artilleri kommer til unnsetning, men ved stadig skifte av posisjoner kunne feilberegner oppstå og granater delvis havne i egne stillinger. Etter fortsatt artilleribeskytning satte stormangrepet inn, og snart var alle norske stillinger rullet opp. Hele natten pågikk det harde kamper. Det lå døde soldater spredt over alt.

En gruppe på 7 mann forsøkte å bryte seg gjennom fiendens linjer, men ble nedkjempet. Et par frivillige greide såvidt å slå seg gjennom og kom etter flere dager utmattet frem til tyske linjer. Edmund var blitt såret i overarmen og havnet på SS-Lasarettet i Oulu. Senere ble han med en transport til Stettin hvor han lå fire måneder på sykehus og hørte hvordan engelske bombefly hver dag kastet sin last over byen. Ved juletider 1944/45 kom han tilbake til Norge.

Forfatteren fikk treffe Roll under et sykehusopphold i 1968. Han døde senere i 1989 av følgene etter sykdom han pådrog seg under tjenesten i Finland.

I følge krigsrapporter ble det enorme russiske tap med opptil 1000 falne. Den røde arme hadde ført frem syv infanteribataljoner vesentlig bestående av mongoler ca 3500 mann. En russisk offiser mente at det var bare igjen 50-60 mann av hans bataljon (7).

Flere norske skijegere ble tatt til fange, bare 12 fra Kaprolat overlevde fangenskapet og kom tilbake. Av i alt 56 soldater på støttepunktet, var det i tillegg til de hjemvendte, to som hadde greid seg ved å flykte over Kapanezsjøen, og seks som ble reddet etter 12 døgns søken i ingenmannsland. Resten på 36 mann var falt under kampene eller døde i russiske fangeleire, herav tre tyskere (7).

Anerkjennelse. Kampene i Øst-Karelen ble omtalt i Fritt Folk 18.06.44 hvor endel av de overlevende skijegere fra Hasselmann, i alt 14, ble tildelt jernkorset 2. klasse og en jernkorset av 1. klasse for «uredd og eksemplarisk innsats i kampene», herav tre kristiansundere. Skijeger bataljonen ble også omtalt i Munin nr. 17-18/44, nr. 19-20/44 og nr. 3/45.

En offisiell anerkjennelse fra tysk hold ble gitt i form av en dagsbefaling av 5. august 1944 fra divisjonskommandøren, SS-general Krüger: «Skibataljon «Norge» hadde de første dagene av den nesten tre uker lange forsvarskampen en ærefull andel i forsvaret av støttepunktet «Kaprolat» og «Hasselmann»-stillingen.

I en ulik kamp holdt den svake bataljonen stillingen i hårdnakket forsvar, inntil den måtte vike for sovjetisk overmakt. Styrken i angrepet sovjeterne satte inn, fant et synlig uttrykk i den kjensgjerning at det ikke lyktes å unnsatte den svake besetningen i bataljon «Norge» ved å sette inn motstøt av (våre) egne styrker. Jeg har nyttet anledningen til å takke og uttrkke min anerkjennelse overfor Skibatl. «Norge» for dens tapre holdning under kamphandlingene fra 25 til 27 juni. Bataljonen skal reorganiseres og kommer om kort tid til ny innsats innen rammen av de kampoppdrag divisjonen blir stilt» (Arneberg s. 247).

Ukjent drama

Blodbadet ved Hasselmann og Kaprolat var det slaget som kostet flest norske liv i 2. verdenskrig. Likevel er dramaet ukjent for folk flest. Tilsammen falt det 130 mann (94 på Hasselmann og 36 på Kaprolat), flere bare 17-18 år gamle (7). Endel ble tatt til fange. Av disse kom det samlet 15 tilbake. En av de overlevende etter ti års fangenskap har skildret kampene i boken «Glemte soldat» (9).

I følge Aftenposten 25. oktober 1992 var det i alt 200 nordmenn av forskjellige kategorier i Sovjet-leire. Endel havnet i hendene på Stalins hemmelige politi, NKVD. Mer enn 47 fikk en tragisk død i Gulag-leirene (Aftenposten 31. januar 1993).

Bataljonssjefen Frode Halle (som hadde vært på permisjon i Norge under kampene) kritiserte etter krigen tyskerne sterkt for å ha etterlatt en så liten norsk styrke på en så fremskutt plass (5). Ingen av støttepunktene var bygget for å stå imot artilleribeskytning. Den norske bataljon ble ofret med nærmest 70% tap eksklusive det antall som ble tatt til fange. Da angrepet skjedde manglet det tydeligvis en norsk autoritet overfor den tyske kommando som kunne tvunget frem forsterkninger eller fått stillingen rømt i tide.

Etter kampene. Etter at kampene på Kaprolat og Hasselmann var over, ble de overlevende samlet i 1. kompani som hadde forlegning sammen med «trosset», dvs. forsyningsenheten bak linjene. Dit kom også alle som hadde vært på andre oppdrag, kurs, permisjon hjemme etc., og noen nyankomne. Noe senere ble disse oppdelt i to grupper, som hver for seg ble forlagt til eldre støttepunkter i områder som igjen var blitt aktuelle. Oppgavene gikk ut på sikrings-og oppklaringspatruljering i kantområdene. Det kom også til nye treninger som medførte falne og sårete, blant annet på grunn av «ville» miner, lagt i traseer som vanligvis ble brukt av patruljer i formasjon. Minene kunne ha ligget der fra tidligere perioder. I dette området ble avdelingene værende til Finlands kapitulasjon 4. september 1944. Da begynte den lange marsjen

med Norge som mål, mer enn tusen kilometer til fots.

Mens det totale tilbaketog ble organisert og påbegynt, ble avdelingen i en periode liggende noen kilometer syd for Rovaniemi. Med vanlig vaktjeneste og noen øvelser med trimming av nysammensatte enheter, ble dette som ferie å regne. Det ble godt med søvn og bra med mat, tildels fra overskuddslagrene.

Rovaniemi i flammer

Etter kapitulasjonen kom det flere ganger til «trefninger» med finnene, som tidligere hadde vært «allierte», men nå var blitt «fiender». Det 3. nyoppsatte politikompaniet var en tid forlagt utenfor Rovaniemi, men kom nå til å inngå i Skibataljon. En dag hadde finsk artilleri skutt seg inn på ulike tyske forlegninger, men flere granater havnet i Rovaniemi. Herunder ble ammunisjonstog og diverse lager antent, og ilden bredte seg fort til trehusbebyggelsen. Tyske avdelinger forsøkte å begrense brannen ved å anlegge grøfter inne i byen, men forgjeves. Omtrent alt ble ødelagt. Kfr. også Halles bok side 250.

Den lange marsjen tilbake

Den lange tilbakemarsjen fra Rovaniemi fortsatte i midten av oktober gjennom Lappland over Skibotn til Narvik. Mesteparten av turen gikk til fots om natten, ofte 30-40 kilometer, tilsammen over tusen kilometer. Veiene var for en stor del dårlige og oppbløtete. Uendelige bilkolonner og angrep fra tidligere allierte, finnene forsinket tilbakemarsjen. I følge kapitulasjonsbetingelsene var de ivrige etter å få til en avvæpning og utlevering av tyske tropper, uten at dette lyktes (5). Bare omkring Tornio kom det til alvorlige kamphandlinger og tilbaketog holdt på å bli truet. For norske frivillige var det en skjebnens ironi å skulle komme i væpnet konflikt med finnene. Skuddveksling med broderfolket var ikke akkurat det de hadde tenkt seg, noe de norske avdelinger heldigvis også unngikk. Det endte imidlertid med at finnene trakk seg tilbake. I slutten av november ble grensen til Norge nådd ved Skibotn.

Hjemreise via Tyskland. Enkelte av de frivillige som var blitt såret eller syke ble sendt til Tyskland for behandling og kom den vegen tilbake. Sigurd forteller at tjenesten ved fronten hadde vært slitsom med lange vakter i streng vinterkulde. Etter en tid ble han utlånt som divisjonsmelder og gikk alene på ski dag og natt. Det ble mange ensomme og slitsomme turer i ingenmannsland. Han så en fiende lure bak hver busk i måneskinnet. Russerne kunne være hvor som helst i skogen. Gjennom mange år senere har han vært plaget

av nattlige mareritt med skrekkopplevelser fra disse turer. Den 6. juni fikk han permisjon etter 12 måneders tjeneste og var fraværende ved de harde kampene som fulgte.

Da han kom tilbake, ble han syk og innlagt på SS-Lasarettet i Oulu. Det var på den tiden kommet i gang fredsfor-handlinger mellom Finland og Russland, og fienden stod for døren. Han ble da tilbudt finsk statsborgerskap for ikke å falle i hendene på russerne når de kom. Men han fikk heldigvis komme seg med en båttransport fra Oulu til Stettin. Herfra kom han seg videre og ble stasjonert i Tyskland til freden kom.

MINNEORD

Av de frivillige fra Kristiansund som deltok i kampene, var det fire som falt:

Ole Zahl var SS-Rottenführer i 2. kompani av Skijeger-bataljonen og ble såret 1. april 1944 under trefninger i Øst-Karelen. Zahl døde senere av skader på SS-Lasarettet i Kemi 16. april (4). Einar Soleim uttrykte sin smerte og sorg ved tapet av en nær venn i Fritt Folk den 22. mai 1944:

«Det strømmet alltid noe friskt og sunt fra din munn når det gjaldt sosiale spørsmål, noe ekte folkelig og usnobbet, noe kunnskapsrikt og tankefullt..... Du var humanist på en ny og bedre måte enn den man ellers forbinder med begrepet. Du var modig som en Trygvason fordi du mente det førte frem. Smerten ved å miste deg for alltid her i livet er ulidelig. Gud hjelpe oss til å sublimere denne smerte. Kristiansund ute ved havet tenkte du også på. By, land og folke-fellesskap, alt hos deg var harmoni. Du var et kjernesundt mønstermenneske. Og om ditt minne skal det alltid derfor gå store ord».

Axel Steen studerte jus i Oslo. Han hadde et barn. Etter en tid som AT-offiser i Nord-Trøndelag meldte han seg til fronttjeneste. Han ble kompanisjef i Skijegerbataljonen (SS-Untersturmführer) etter endt offisers-utdannelse i Tølz og falt i kampene på Kaprolat ved sankthanstider 1944 (4). Angivelig er han blitt såret av granatsplinter og tok sitt eget liv da russerne stormet kompanibunkeren. Han fikk jernkorset 1. klasse post mortem. A. F. Hagemann berømmer hans innsats i et minneord i Fritt Folk 6. november 1944 og avslutter med følgende vers av Per Sivle:

«Kjemp for alt hva du har kjær, dø om så det gjelder,
da er livet ei så svært, døden ikke heller.
Og no hviler du i fred, kjære venn.
Men var det forgjeves det du gjorde? Nei».

Petter A. Ansnes var SS-Sturmmann og meldte seg først til Legionen i 1942, kom senere til Skijegerbataljonen i 3. kompani og var i en bombekastergruppe på Kaprolat. Han ble såret, tatt til fange den 26. juni 1944 og døde senere av tuberkulose i en NKVD-leir 9. mars 1945 på hospitalet i Tambov (4). Tor Grønnerød skriver i «Germaneren» høsten 1944 på vegne av studiekamerater:

«Igjen kom tunge tidender austfra. Også denne gang gjaldt budskapet et av Studentfylkingens medlemmer. Stud. real. Peter Ansnes var falt. Det var forsommeren 1942 han bestemte seg for å dra ut, og to år etter ved St. Hans tid fant han heltedøden i Finlands skoger. Han var også i sitt livs forsommer, da livstråden ble hogd over. Han var så altfor ung, synes vi som står tilbake. Han hadde bare studert et halvt år ved Universitetet, tatt forberedende prøver og så vidt begynt på fagstudiet da han reiste ut.

Men normene spinner, og de beste faller. Petter Ansnes var idealist og valgte å kjempe med våpen i hånd for den sak han levde og trodde på. Vi, hans kamerater fra Student-heimen, fra vårdagene på Blindern og Slemdal, vil alltid bevare minnet om ham. Vi husker hans lyse, åpne sinn og hans optimistiske syn på livet. Han kom fra havet i vest, kjempet og falt på en forpost i aust. Men om han ikke selv vendte tilbake, vil hans navn for evig være knyttet til nordmennenes heltekamp ved Kandalaksja, og derfor vil han leve videre blant oss».

En av de overlevende (Wolfgang Windingstad) som medvirket til boken «Glemt soldat» (9) fortalte i en personlig samtale 9. februar 1999 at han ble tatt tilfange sammen med Ansnes. De tilbrakte den første tiden sammen i Tambo-leiren hvor Ansnes som nevnt døde av tuberkulose. Han var også kjent med andre kristiansundere som Edmund Roll og roste deres innsats. Selv kom han tilbake til Norge etter 10 års fangenskap etter å ha vært utsatt for psykiske og fysiske ekstreme belastninger. I boken er også kampene på Kaprolat beskrevet.

Harry Dahlen var SS-Sturmmann, bare 15 år da han meldte seg. Harry falt den 26/6 på Hasselmann (4). Angivelig var han blitt såret i foten og var i følge «Anco» blitt med til vannet, men klarte ikke å komme seg over. Minneord mangler.

Dersom vi tar med de frivillige fra forskjellige nordmørsbygder, er vi opp i et deltagerantall på 60 personer og i tillegg 4 falne ved forskjellige frontavsnitt (Anders Grimsmo, Vinjeøra, Ole Strand, Halså, Lars Rotlid, Torvikbukt, Albert Vingsnes, Aure).

AVSLUTTENDE KOMMENTARER

Frivillige fra de ulike avdelinger gikk inn i sivilt arbeid, fikk stillinger i Arbeids tjenesten, sluttet seg til eller fortsatte i politiet, eller ulike former for vaktjeneste etter hjemkomsten. Noen hadde ingen utdanningsbakgrunn, «ikke noe å gå til». Enkelte havnet derfor, kanskje uten å være klar over det, i oppdrag for den tyske sikkerhetstjenesten (Romsdalsposten 21. og 22.05.46).

Av kristiansundere var det ni som falt (22%). Det er litt over gjennomsnittstallet for antall døde for hele gruppen frontkjempere som meldte seg. I alt angis det at nærmere 1000 frivillige er falt, flere hundre pådrog seg skader for livet. Etter krigen ble nærmere 5000 frivillige dømt for landssvik med opptil 9-10 års fengsel, men de fleste slapp ut under halvparten av tiden, ofte etter 2-3 år. Mange ble truet unødig med dødsstraff (Dagbladet: alle skulle skytes), utsatt for overgrep fra omgivelsene og forsøkt «frosset» ut av samfunnet (10, 11, 12, 13). Også deres barn og familie ble lidende. Det rådet utvilsomt en egen lynchestemning i tiden etter krigen. Hatet mot okkupasjonsmakten ble i mange tilfeller overført til de frivillige som stod på tysk side. Nå var det nærmest fritt frem for å hevne seg. I følge intervju med Eivind Saxlund (Aftenposten 20/3.69) ble også enkelte utsatt for tortur og mishandling i fengslene.

Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie

Typisk for mange frivillige er at de selv i dag, snart 55 år etter krigen, fremdeles ikke kan stå frem av frykt for de konsekvenser det kan få for dem, familie og fremtid.

Krigen ble et ikke-tema i det sosiale liv. Imidlertid ble det bygget opp en politisk organisasjon, Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) blant de frivillige, der felles interesser og kameratskapet kunne dyrkes videre. Et slikt miljø med samhold ut fra felles skjebne var for mange av stor mentalhygienisk betydning overfor en mange ganger «fiendtlig» omverden. Også lokale sammenkomster fikk en stor betydning. Hvert år, det meste av etterkrigstiden, har det vært arrangert samlinger for de enkelte enheter. Likeså har det vært foretatt reiser til tidligere kampområder ved Leninggrad, Narva og Volga. Flere minnesmerker er avduket.

I følge Gogstad (14) var frontkjemperne som gruppe den norske avdeling som var mest utsatt for psykiske og fysiske påkjenninger under den siste verdenskrig. Undersøkelser av senskadde 50 år etter krigen viste at det ved siden av kampskader var rapportert relativt lite sykdommer under selve fronttjenesten (15). Den hyppigste formen var plevrit og gulsott. Tross kummerlige hygieniske forhold med lite mat, tett ansamling av soldater i primitive bunkers og hard tjeneste var det få rapporter om andre sykdommer. Et forhold

som kan henge sammen med at det både psykisk og fysisk var økt motstandskraft hos de frivillige som tror på det de kjemper for. De fleste har senere greid seg bra, fått utdanning og gode stillinger i samfunnet. Sosial-psykiatriske undersøkelser viste at frontkjemperne som gruppe var intellektuelt velutrustet med god utdanning (16).

Striden om rettsoppgjøret

Det har vært reist strid om rettsoppgjøret etter krigen. Nasjonal Samlings målsetting om å ivareta befolkningens interesser vis a vis okkupasjonsmakten var et problematisk foretak. I et intervju med Den norske legeforening 10. mars 1999 peker professor Anders Chr. Gogstad på vilkårligheten ved rettsoppgjøret etter krigen og på den uforsonlighet som preget mange nordmenn (17). «Da Grini var blitt til llebu leir for landssvikfanger, kan vi se av arkivmateriale og høre fra tidsvitner at leirdriften nok hadde overtatt ganske mye fra den nære fortid»....»Istedefor ca. 10 000 arrestasjoner slik man hadde tenkt, ble tallet mer enn fordoblet. Tiltale ble reist mot 92 000 personer. Hvis man regnet med familien, ble ca. 15% av befolkningen berørt av oppgjøret.»

Professor Johs. Andenæs har ment at Norge stort sett kom bra fra oppgjøret. Han anser at et rettsoppgjør etter krig alltid vil få et visst preg av «seierherrenes justis» (18). Andenæs har i de senere år gitt uttrykk for at begrepet landssvik var brukt feil, og at de frivillige egentlig burde vært betegnet som «opprørere». Han reiste også en viss tvil om bedømmelsen av Røde Kors søstrene var riktig. Men like etter krigen var dommerstanden redd for sine meninger, redd for ikke å ha den rette politiske holdning.

En av de som ikke var redd for å si fra var professor Jon Skeie ved det juridiske fakultet. Han var tidlig i mot de forandringer som ble gjort i straffeprosessen av London-regjeringen og mente at Høyesterett burde tilsidesette de provisoriske anordninger ettersom de ikke hadde noen hjemmel i grunnloven (Brev til justisministeren, Morgenbladet 03.07.45.). Jurister som Albert Wiesener (19) samt en rekke andre jurister var av samme oppfatning (20).

Både de dømte selv og mange andre var kritiske til den såkalte «Landssvik-anordningen» (15.12.44) hvor lover utferdighet av Nygårdsvold-regjeringen i London fikk en tilbakevirkende kraft. Det ble hevdet at rettsoppgjøret først og fremst var uttrykk for et politisk oppgjør/ forfølgelse. Det ble også pekt på at kapitulasjonsavtalen fra juni 1940 var blitt feiltolket av rettsapparatet. Gesamte Streitkräfte i avtalen betyr ikke som i den norske oversettelse «samlede stridskrefter», men «samtlige stridskrefter». Mange vil derfor mene at den ble feil praktisert som uttrykk for «seierherrenes justis». At Russland, som hadde angrepet Finland, skulle være «alliert» med Norge var også vanskelig å svelge for de fleste. Toneangivende kretser på begge «sider» så på

oppgjøret som en «storstilet avledningsmanøver» for å skjule regjeringens mislykkede forsvarspolitikkk før krigen.

Norges Røde Kors'rolle

I 1945 appellerte den internasjonale Røde-Kors-Komiteen i lys av krigens folkerett til norske myndigheter om ikke å straffe norske sykepleiere (i alt 500) som hadde deltatt på tysk side. Til tross for dette hadde Norges Røde Kors i 1945 ingen innvendinger mot at straffesak ble reist.

Dette til tross for at det under krigen var blitt utstedt legitimasjonskort, stemplet og underskrevet av daværende generalskretær (Arnold Rørholt) med lovnad om gjeninntreden etter innsats. Norges Røde Kors gikk myndighetenes ærend istedenfor å være nøytral og beskytte sitt personale.

Holdningene var helt forskjellig fra de oppfatninger som gjorde seg gjeldende i det Internasjonale Røde Kors. Her var det først og fremst det humanitære ved innsatsen som ble understreket og selve den ånd som var nedfelt i Genferkonvensjonen. Likeså skilte man mellom væpnet og ikke-væpnet kamp. Både hjemmefrontens radiooperatør Sigurd Senje (21) i boken «Dømte kvinner» fra 1986 - som spesielt omtaler «frontsøstre» - såvel som Albert Wiesener (22) i boken «Seierherrenes justis» fra 1964, tar sterk avstand fra straffefølgning av sykepleierarbeid under krig, uansett side de måtte være på.

Etterhvert som kritikken kom, forandret Norges Røde Kors sin negative holdning til frontsøstre (23). I brev av 12. mars 1948 til Justisdepartementet blir det bedt om amnesti og mildere straffer for sykepleiertjeneste. Da Genève-konvensjonen av 12. august 1949 ble ratifisert av Stortinget i juni 1951 (til tross for reservasjoner fra Norges Røde Kors) ble det endelig slått fast som internasjonalt prinsipp at sykepleiergjerningen er en barmhjertighetsgjerning. Den kan ikke regnes som «bistand til fienden», derfor heller ikke straffes. En kan kanskje undre seg over at enkelte jurister fortsatt var i tvil etter dette vedtaket.

I en pressemelding fra 8. oktober 1990 i forbindelse med Anna Kvanmos bok «Dommen» beklaget daværende president for det Norske Røde Kors, Bjørn Bruland straffefølgning av sykepleiertjeneste (24).

BEMERKNINGER

Under dette arbeidet har jeg hatt følelsen av at krigen fortsatt kaster sin usynlige skygge over samfunnet og er i vanlig sosial omgang et ikke-tema.

Enkelte frivillige har vært redde for å stå frem av frykt for konsekvenser for familien – selv nå snart 55 år etter krigens slutt.

Mange er blitt indoktrinert med skyld fra samfunnets side gjennom mange år. Fordømmelse og negative holdninger har også smittet over på barna som i enkelte tilfeller har splittet familien. Enkelte frivillige er lettet når de kan snakke fritt ut, kanskje for første gang om sin «svarte» fortid, sine erfaringer og opplevelser. Men de har også vært forundret over at dette går an uten å bli kritisert eller avvist, at forsoning er mulig, at det går an å bli akseptert og respektert som medmenneske. «For meg er det en ny og merkelig glede», som en uttrykte det.

Flere, også pårørende til de berørte, snakker om sine opplevelser som de skulle ha hendt i går, som om det ikke er noen avstand imellom. Det viser hvordan traumatiske opplevelser, krenkelses og sårhet har satt seg fast i sinnet.

REFERANSER

1. Suworow V. Der Eisbrecher. Hitler in Stalins Kalkül. Stuttgart: Klett-Cotta, 1989.
2. Grimnes O.K. Norge under okkupasjonen. Oslo: Ascheoug, 1989.
3. Blindheim S. Nordmenn under Hitlers fane. Oslo: Noregs boklag, 1977.
4. De falt for Norge. Frontkjemperkontoret, Oslo, 1945.
5. Halle F. Fra Finland til Kaukasus. Nordmenn på Østfronten. 1941-1945. Oslo: Dreyer, 1972.
6. Arneberg S. T. Tragedien i Karelen. Oslo: Dreyer, 1993.
7. Lund Ø, Sveen H. På gal front. Upublisert manus. Fredrikstad 1946.
8. Roll E. Med returbillett til Kaprolat. «Dag og Tid» nr. 49, 1 juli 1977 og tre påfølgende nummer. Nytt opptrykk i samme avis 1984 nr. 3, 4, 5. (Hentet fra manus skrevet av Lund, Ø og Windingstad, W.)
9. Senje S. Glemte soldat. Oslo: Pax, 1983
10. Alnæs R. Norsk psykiatri og nazismen. Tidsskr Nor Lægeforening 1994:

114:2167-2169.

11. Alnæs R. Det medisinske overgrep mot Vidkun Quisling. *Folk og Land* 1994:43:1-9.
12. Alnæs R. Psykologiske faktorer i forbindelse med rettsoppgjøret. Myter og virkelighet. *Folk og Land* 1995: 44: 1-7.
13. Alnæs R. «Tyskertøsene» og norsk psykiatri. *Dagbladet* 6. februar 1995.
14. Gogstad A. Helse og Hakekors. *Helsetjeneste under okkupasjonen*. Bergen: Alma Mater, 1991.
15. Stridsklev I. C. Norske frontkjempere 1941-1945 - 50 år senere. Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1995:115:1379-1384.
16. Frøshaug H. A social-psychiatric examination of young front-combattants (Norwegian volunteers in the German army). *Acta Psychiatr Neurol Scand* 1955:30:443-465.
17. Gogstad A. Har nordmenn en spesiell legning for uforsonlighet? Intervju. *Tidsskr Nor Lægeforen* nr 7/99.
18. Andenæs Johs. *Det vanskelige oppgjøret*. Oslo: Ascheoug, 1979.
19. Wiesener A. *Lys over landssvikoppgjøret. Det må ikke gå mørklagt over i historien*. Oslo: Dreyer, 1985.
20. Tønnessen H. *Holdninger til rettsoppgjøret (1945-1948). belyst ved intervjuer av 150 Oslo-jurister*. I: Næss A. (red). *Filosofiske problemer*. Oslo: Universitetet, 1950.
21. Senje S. *Dømte kvinner*. Oslo: Pax, 1986.
22. Wiesener A. *Seierherrenes justis*. Oslo: Dreyer, 1964.
23. Alnæs R. *Frigitte Røde Kors dokumenter. Avsløringer etter 50 år*. *Folk og Land* 1998:47:9-10.
24. Bruland B. *Pressemelding fra Norges Røde Kors 8. oktober 1990*.

2

TEKST

3

Randolf Alnæs,
født i 1926 i Kristiansund. Professor dr. med. Tidligere overlege ved Univer-
sitetets psykiatriske klinikk i Oslo.
Han har publisert en rekke vitenskapelige artikler og bøker om psykiatri, psy-
koterapi, mentalhygiene og historie.
Adresse: Biskop Heuchsv. 4, 0871 Oslo.